

ШАРНИРСКА ФИБУЛА ИЗ ДВОРИШТА ГИМНАЗИЈЕ У ЧАЧКУ. ЈЕДАН НЕОЧЕКИВАНИ АРХЕОЛОШКИ НАЛАЗ

Катарина Дмитривић
Народни музеј, Чачак

Апстракт: *Приликом заштитних археолошких ископавања у дворишту чачанске Гимназије 2014. године, када су откривени различити објекти и културни слојеви од античког периода све до новије доба, пронађена је и једна праисторијска шарниска фибула. Налаз праисторијске фибуле у таквом контексту сигурно привлачи нарочиту пажњу, посебно из разлога што представља једини налаз из праисторије у оквиру истражених површина. Да изненађење буде веће, ради се о прилично лепо очуваном комаду, честом у западној Македонији, који се у свега неколико случајева јавља на простору западне Србије и њеном ближем окружењу.*

Кључне речи: *Чачак, заштитна ископавања, касноантички слој, шарниска фибула, IV век пре н. е., локална производња, импориј.*

Originalni naučni rad

UDK: 904:739"652"(497.11)
902.2(497.11)"2014"

Primljeno: 01.10.2019.

Prihvaćeno: 15.11.2019.

Катарина Дмитривић,
Народни музеј Чачак,
Цара Душана 1, 32000 Чачак,
katarina.dmitrovic@gmail.com

ONE HINGED FIBULA FROM THE ČAČAK GYMNASIUM SCHOOLYARD: AN UNEXPECTED ARCHAEOLOGICAL DISCOVERY

Katarina Dmitrović
National Museum, Čačak

Abstract: *Among various objects and cultural layers dated to the period between Antiquity and Modern Age, discovered during the rescue excavations carried out in 2014 at the schoolyard of the Čačak Gymnasium, a prehistoric hinged fibula was also found. The fibula deserves special attention owing to the fact that it is the only prehistoric object discovered at the site. The find is nicely preserved and is common for the area of western Macedonia, while in Western Serbia and adjacent region only few such fibulae are known.*

Keywords: *Čačak, rescue excavations, Late Antiquity layer, hinged fibula, 4th century BC, local manufacture, import.*

Original scholarly article

UDC: 904:739"652"(497.11)
902.2(497.11)"2014"

Received: 01.10.2019.

Accepted: 15.11.2019.

Katarina Dmitrović,
National Museum, Čačak,
Cara Dušana 1, 32000 Čačak,
katarina.dmitrovic@gmail.com

Након низа година теренских истраживања, већ врло добро знамо да свака нова ископавања доносе и нова изненађења где се, поред очекиваног, увек могу догодити и разне непредвиђене ситуације, које отварају многа занимљива питања не само о хронологији, континуитету или типологији налаза, већ и о навикама или афинитетима старог становништва. Такав пример нам доносе и археолошка истраживања на локалитету Двориште Гимназије у Чачку (Дмитровић и Вујадиновић 2014), где је у касноантичком слоју откривена једна праисторијска шарнирска фибула (сл. 1, 2).

Вишегодишњи радови у најужем градском језгру, откривају да је овај простор насељен сигурно још од античког времена, о чему сведоче остаци више грађевина и бројни налази. Познато је да су непосредно уз гимназијско двориште, у Мутаповој и Хајдук-Вељковој улици, откривени делови римске архитектуре и вотивни споменик посвећен Изиди и Серапису, док је у оближњој црквеној порти, дворишту Музеја и другим околним улицама потврђено постојање римских грађевина и типичних артефаката (Васић 1993,

Слике 1, 2. Шарнирска фибула из дворишта Гимназије у Чачку.

Слика 3. Фибула in situ.

Слика 4. Пећ током чишћења са слојем шута над обрушеном калотом у коме је нађена фибула.

12–13; Петровић 1993, 19–21). Једини антички локалитет који је конзервиран и презентован су римске терме уз градско шеталиште (Јеремић и Гојгић 2012). Од великог значаја је и постојање средње-вековног хоризонта, посебно архитектонских остатака касносредњовековне цркве инкорпориране у данашњу цркву Вазнесења Христовог у центру града (Чанак-Медић 1993, 92; Вукадин 1993).

Наведени резултати истраживања најближег окружења су сасвим природно условили и неопходност заштитних археолошких радова у дворишту чачанске Гимназије, како би се припремио терен за зидање нове физкултурне сале. Ископавања су обављена у периоду од 2014. до 2018. године и том приликом су пронађени темељни остаци римског објекта већих димензија у који је укупана хришћанска некропо-

ла без налаза и већи број јама из различитих хронолошких фаза – касноантичких, средњевековних и оних из турског периода (Дмитровић и Вујадиновић 2014). У слоју шута који је прекривао једну мању керамичку пећ уз спољно, западно лице античког објекта, сасвим случајно је откривена, на изненађење чланова тима, једна fino очувана бронзана шарнирска фибула, која је заправо много старија него главни предмет ових ископавања (сл. 3, 4).

Фибуле на шарнир обухватају читав низ различитих типова и у литератури се називају и малоазијским и звездастим фибулама. Настале су у северној Грчкој под утицајем из Мале Азије у VI веку пре н. е., а на централни Балкан се шире у V или првом половином IV века пре н. е. Фибуле финије обраде и минуциозно обрађених детаља сматрају се старијим и импортованом робом или чак као производи грчких путујућих мајстора, док се остале фибуле махом датирају у IV век пре н. е. и највероватније припадају локалној производњи, у чијем су креирању могле учествовати и грчке занатлије (Vasić 1985, 149–150, са нап. 69).

Настарије типове фибула на шарнир за сада представљају фибуле са звездастим украсима на луку, које су биле посебно прихваћене током VI века пре н. е., док се остале групе (фибуле са кугластим или биконичним перлама, навојима или без украса на луку) не могу датирати пре V века пре н. е. Највећи процват фибуле на шарнир доживљавају у IV веку пре н. е. и у северној Грчкој и на централном Балкану. Сматра се да је и тада солунско подручје, где су пронађени и луксузни примерци од злата из средине IV века пре н. е., представљао центар производње, мада се као важни центри издвајају и средња Грчка и Пелагонија. Током III и II века пре н. е. у Грчкој се и даље производе фибуле на шарнир које су мањих димензија и чија декорација постепено ишчезава (Vasić 1985, 148–149). Иако су шарнирске фибуле настале по грчком моделу, оне су, слично двојним иглама, широко прихваћене на централном Балкану и могу се сматрати делом домаће културе. Њихов постепен нестанак као престарелог и измодолог детаља везан је за долазак Келта и присаједињења илирске и македонске државе у Римску републику (Vasić 1985, 151).

Фибула из Чачка је направљена од бронзе, дужине 3,7cm, висине 2,5cm, дебљине 0,6cm и припада типу шарнирских фибула са два украса на оба краја лука. Делимично оштећена глава облика палмете дочарана је прецизно урезаним детаљима. Игла недостаје. Лук је гладак, у средини задебљан и постепено сужен ка крајевима декорисаним обостраним прстенастим задебљањима. Нога је обрађена у облику стилизоване животињске главе са два крупна дугметаста ока и аплицираним листастим детаљем између њих. Осигурач за иглу на ноzi је повијен и назубљен. Наведене карактеристике одређују шарнирску фибулу из Чачка у тип IIa према подели Р. Васића (Vasić 1985, 125, sl. 4, 128–129), односно варијанти овог типа коју карактеришу два украсна елемента – задебљања на луку (Vasić 1999, 104–105), која су у нашем случају прстенасте форме. Б. Китаноски (1966) је такође детаљно разврстао шарнирске фибуле у Македонији према броју украса на луку и према његовој подели наш примерак припада такође II групи.

У широј регији Чачка, па и шире, у Западној Србији и њеним суседним областима, фибуле на шарнир уопштено су ретке. Нешто је чешћа појава звездастих фибула, али је веома занимљиво постојање неколико налаза на ужем простору око ушћа Лима у Дрину, који припадају типу IIa по Р. Васићу (1985) као и нови примерак из Чачка. Најближе познате фибуле ове групе пронађене су у околини Земуна на северу (Vasić 2014, 211, Abb. 3/9), затим у Беочићу на Јухору на истоку (Vasić 1999, 104, kat. 871), у хумци 9 на локалитету Рудине у Крајчиновићима (Зотовић 1991, 85, сл. 6/2) као и четири примерка из хумке 13 на локалитету Обориште у Забрњици у околини Прибоја на југозападу (Vasić 1999, 105, kat. 919–922). Западније, на Гласинцу су познате из Рудина – Русановића (Benac i Ćović, 1957, 24, Т. XXXXIX/1–2), а на југу Црне Горе из Момишића (Велимировић-Жижич 1966, сл. 25, 26) и Гостиља, где је откривено чак 6 сребрних примерака

Карта 1. Шарнирске фибуле типа Па на централном Балкану: 1. Даљ; 2. Земун; 3. Рудине; 4. Забрњица; 5. Крајчиновићи; 6. Чачак; 7. Беочић; 8. Момишићи; 9. Гостиљ; 10. Липљан; 11. Кршевица (према Vasić 1999, Taf. 68B).

(Basler 1969, T. VI/27/2, 3; T. XVII/77/1, 2, 4, 5). У широј регији, којој гравитира Чачак, дистрибуција ових фибула би се могла тренутно одредити у правој линији од Даља у Хрватској на северу преко гласиначких налазишта у средњем Подрињу и Полињу до околине Подгорице на југу (упоређи Vasić 1999, Taf. 68B, Taf. 69)(карта 1). Ипак, највећа концентрација приметна је у западној Македонији, посебно у околини Прилепа, који се и сматра за матично подручје фибула овог типа (Vasić 1999, 105), док је њихово груписање у средњем Подрињу претпоставило и њихову локалну израду (Vasić 1999, 105). Поред значајних сличности фибуле из Чачка са најближим

аналогним примерцима, требало би да се нагласи да постоје и важне разлике, које се огледају у детаљима обраде главе и стопе. На примерку из Чачка су ови делови урађени веома фино и минуциозно, док су на комадима из Крајчиновића, Забрњице или Рудина релативно занемарени, или напросто, доста оштећени, те се сви детаљи не могу лако сагледати. Ипак, уколико овај чинилац прихватимо као важан елемент за одређивање производног центра, наша фибула је тиме много ближа познатим примерцима из околине Прилепа (Vasić 1999, kat. 903–906), те би се пре могла сматрати импортованим комадом. Њено датирање у IV век пре н. е. не би требало да представља већи проблем, будући да је то уједно и време њихове највеће популарности како у Пелагонији, тако и на Централном Балкану (Vasić 1999, 105), али би по начину обраде стопе и ноге ипак могла бити нешто старија од фибула из Крајчиновића, Забрњице и Рудина.

Недостатак података о оригиналном месту налаза додатно компликује разрешење овог питања, али уједно отвара нове, занимљиве теорије о начинима на који је овакав примерак на крају доспео у рушевине античког Чачка. Да ли је на месту данашњег дворишта Гимназије пре изградње античког објекта у IV веку нове ере постојало неко старије налазиште, евентуално тумул каквим обилује шира околина Чачка, или је какав љубитељ антиквитета изгубио вредну старинску фибулу у турбулентним

временима касне антике, представљају разне могућности о којима сада можемо само да нагађамо.

У сваком случају, музејској збирци остаје вредан налаз занимљивог порекла, који ће пажњу привлачити својим лепим изгледом и романтичном причом.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Basler, Đuro. 1969. Nekropola na Velim Ledinama u Gostilju (Donja Zeta). *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*. Arheologija. n.s. sveska 24: 5–109.
- Benac, Alojz, i Borivoj Čović. 1957. *Glasiac II. Željezno doba*. Sarajevo: Zemaljski muzej.
- Vasić, Rastko. 1985. Prilog proučavanju šarnirskih fibula u Jugoslaviji, *Godišnjak CBI XXIII/1*: 121–155.
- Vasić, Rastko. 1999. *Die Fibeln im Zentralbalkan*. Prähistorische Bronzefunde, Ab. XIV, 12. Band. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Vasić, Rastko. 2014. Ein Nachtrag zu den PBF-Bänden; die den Zentralbalkan betreffen. *Starinar* н.с. 44: 205–217.
- Васић, Милоје. 1993. Касноантичка налазишта у Чачку и околини. *Бојородица Градачка у историји српског народа*. Ур. Милован Вуловић. Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка. Новембар 1992, Чачак, Србија. Чачак: Народни музеј, 9–17.
- Велимировић-Жижих, Оливера. 1966. Налаз у Момишићима. *Старинар* н.с. 15–16/1964–1965: 193–207.
- Вукадин, Обренија. 1993. Археолошка истраживања црквене порте у Чачку. *Бојородица Градачка у историји српског народа*. Ур. Милован Вуловић. Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка. Новембар 1992, Чачак, Србија. Чачак: Народни музеј, 99–105.
- Дмитровић, Катарина, и Вујадин Вујадиновић. 2014. Заштитна археолошка ископавања на локалитету Двориште Гимназије у Чачку – кампања 2014. године. *Зборник радова Народног музеја XLIV*: 7–19.
- Зотовић, Михаило. 1991. Истраживања праисторијских хумки у долини реке Поблаћнице и генеза раног бронзаног доба у западној Србији. *Зборник Милутина Гарашанина. Старинар* 40–41 (1989/1990): 77–88.
- Јеремић, Гордана, и Александра Гојгић. 2012. *Римске шерме у Чачку*. Прилози за историју Чачка 3. Чачак: Народни музеј.
- Китаноски, Благоја. 1966. Фибули од V–III век од старата ера во Народниот музеј во Прилеп. *Зборник изданија на Археолошкоиот музеј – Скопје* 4–5: 1–18.

- Петровић, Петар. 1993. Из епиграфске збирке чачанског музеја. *Богородица Градачка у историји српског народа*. Ур. Милован Вуловић. Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка. Новембар 1992, Чачак, Србија. Чачак: Народни музеј, 19–28.
- Чанак-Медић, Милка. 1993. Нови подаци о архитектури и скулптури Богородице Градачке. *Богородица Градачка у историји српског народа*. Ур. Милован Вуловић. Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка. Новембар 1992, Чачак, Србија. Чачак: Народни музеј, 81–97.

Katarina Dmitrović

A HINGED FIBULA FROM THE GYMNASIUM SCHOOLYARD IN ČAČAK. AN UNEXPECTED ARCHAEOLOGICAL DISCOVERY.

Summary

The archaeological rescue excavation at the site of Gymnasium Schoolyard in the center of modern city of Čačak revealed many objects and layers dated to the period between Antiquity and Modern Age. This multilayer site unearthed many pits from Late Roman, Medieval and Turkish period while the special emphasis should be given to a Roman building of bigger dimensions preserved on its base with a Christian graveyard dug out in its mortar floor (Дмитровић и Вујадиновић 2014). In the Late Roman layer, above the ceramic stove placed at the outer side of the Roman building, a prehistoric hinged fibula was found. This was pretty unexpected, being that this was the only prehistoric piece within the site.

The fibula was made of bronze processed in detail, nicely preserved, length 3,7cm, height 2,5cm. According to its shape, it belongs to the type IIa after R. Rasić (Vasić 1985, 128; Vasić 1999, 103–105). Similar examples are found in Dalj in Croatia, Zemun, Zabrnjica and Krajčinovići near Priboj, Rudine in Glasinac, Momišići and Gostilj near Podgorica in Montenegro, Beočić near Paraćin and Lipljan in Kosovo. Usual datation of these fibulas is in 4th century BC, and some of them are considered as local products (Krajčinovići, Zabrnjica, Rudine). In contrast to these examples, the fibula from Čačak was made more carefully, with many finely processed details, that should determine it as slightly older and as an imported item, possibly from Macedonia.

A special problem is how this fibula arrived into the Late Roman rubble soil. Here one can offer many possible answers which should remain just as a speculation.